

Zebiniso ABDUNAZAROVA,

Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPIning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD L.Muxtarova taqrizi asosida

TABIY FANLARNI O'QITISHDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA EKOLOGIK TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHDA O'RTA OSIYO MUTAFAKKIRLARI MEROSIDAN FOYDALANISH MAZMUNI

Annotsatsiya

Ushbu maqola ekologik tafakkur bilan 27 chambarchas bog'liq. Boshlang'ich sinif o'quvchilari tabiatni bilishlari, ekologik bilim, ekologik tafakkur, inson faoliyati va tabiat o'rtasidagi munosabatlar haqidagi ilmiy manbalar boshlang'ich sinif o'quvchilariga tabiiy o'quv fanlari negizida beriladi. Shuningdek, inson yashashi uchun havo, suv, quyosh qanday kerak bo'lsa, o'simlik va hayvonlar ham shunday kerakligi, ular o'rtasidagi tabiiy bog'liqliklar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Tabiiy fan, o'qitish, ekologik tafakkur, shakllantirish, metod, vosita, kompetensiya, mazmun.

THE CONTENT OF USING THE HERITAGE OF CENTRAL ASIAN THINKERS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL THINKING OF PRIMARY CLASS STUDENTS IN THE TEACHING OF NATURAL SCIENCES

Annotation

This article is closely related to ecological thinking. Elementary school students' knowledge of nature, ecological knowledge, ecological thinking, scientific resources about the relationship between human activity and nature are given to elementary school students on the basis of natural sciences. Also, it is revealed that plants and animals need air, water, and sun for human existence, and the natural connections between them are revealed.

Key words: Natural science, teaching, ecological thinking, formation, method, tool, competence, content.

СОДЕРЖАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАСЛЕДИЯ СРЕДНЕАЗИАТСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

Аннотация

Эта статья тесно связана с экологическим мышлением. Знания младших школьников о природе, экологические знания, экологическое мышление, научные ресурсы о взаимосвязи деятельности человека и природы даются учащимся младших классов на основе естественных наук. Также выявлено, что растениям и животным для существования человека необходимы воздух, вода и солнце, и раскрываются естественные связи между ними.

Ключевые слова: Естественное знание, преподавание, экологическое мышление, формирование, метод, инструмент, компетентность, содержание.

Kirish. Boshlang'ich sinif o'quvchilari tabiatni bilishlari, ekologik bilim, ekologik tafakkur, inson faoliyati va tabiat o'rtasidagi munosabatlar haqidagi ilmiy manbalar boshlang'ich sinif o'quvchilariga tabiiy o'quv fanlari negizida beriladi. Shuningdek, inson yashashi uchun havo, suv, quyosh qanday kerak bo'lsa, o'simlik va hayvonlar ham shunday kerakligi, ular o'rtasidagi tabiiy bog'liqliklar ochib berilgan. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlar bo'yicha darslarni tashkil etishda "Tabiiy muhit holatining inson ta'sirida o'zgarishi, jonli va jonsiz komponentlarga insonning kuchli antropogen ta'siri tufayli ekologik muammolar vujudga kelayotganligi, sanoat mahsulotlaridan atmosferaning ifloslanishi ekologik muammolarni vujudga keltirganligi, yer yuzida ekologik tang vaziyatli hududlarning keskin ko'payishi, global ekologik inqiroz xavfining real ekanligi[1] ni o'quvchilarga tushuntirish lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyoning ekologik konsepsiyalarini rivojlantirishda rus olimlarining ham hissasi katta bo'lib bu borada, P.S.Pallas, I.I.Lepexin, S.P.Krashennikov, M.V.Lomonosovning tabiiy fanlar masalasida ilmiy-nazariy prognozlarni bera olish yuzasidan olib borgan ilmiy tadqiqotlari alohida e'tiborga molikdir. Geobotanik L.G.Ramenskiyning turlarning ekologik individualligi qonuniyati va ekologik doimiylik nazariyasi, A.T.Bolotovning o'simliklarning yashash joylari bilan bog'liq konsepsiya, shuningdek, V.N.Sukachevning biogeosenozlar (ekotizimlar) haqidagi ta'limotlari fan rivojlanishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Ta'kidlash joizki, ekologik g'oyalarni rivojlantirishda nemis tadqiqotchilari alohida o'ringa ega. Biogeografiyaning asoschilaridan A.Gumboldt 1807 yilda "O'simliklar geografiyasining g'oyalari" nomli kitobida bugungi kunda

ekologlar tomonidan qo'llaniladigan bir qator (o'simliklar ekobiomorfasi, uyushma turlari, 34 o'simliklarning shakllanishi va boshqalar) ilmiy tushunchalarni kiritdi. Professor K.F.Rule esa, organik dunyoning rivojlanishi o'zgaruvchan tashqi muhit ta'siriga bog'liq degan g'oyani ilgari surib o'z asarlarida hayvon ekologiyasining asoslarini yaratgan. K.F.Rulening ilmiy-nazariy qarashlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Tahlil va natijalar. O'quvchilar tushunishlari lozimki, tabiatni muhofaza qilish hozirgi va kelgusi avlodning ehtiyojlarini hisobga olgan holda tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni saqlashdan iborat. Shu jihatdan o'quvchilarga ekologiya va ekologik tushunchalar haqida ma'lumot beriladi. Xususan, ekologiya hayot jarayonlarini o'ziga xos metodlarda tadqiq qiladigan mustaqil fan hisoblanadi. Ekologiyaning ijtimoiy hayot bilan bevosita bog'langan tarmoqlari ham rivojlanmoqda. Shu bilan birgalikda turli fanlardan ekologik muammolar jihatlari o'rganiladi.

Ekologiya - tirik organizmlarning (har qanday ko'rinishdagi, barcha darajada uyg'unlashgan) hayot faoliyati qonuniyatlarini ular hayotida kechadigan tabiiy muhitning inson omili ta'sirida yuzaga keladigan holatni o'rganadigan fandir". Shunday ekan, tabiat qonunlarining muvozanatini buzmaslik kerak. Demak, yoshlarga, kelajak avlodga bolalikdan tabiatga mehr-muruvvatli bo'lish tuyg'ularini singdirib borish lozim. Ekologik ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi "Yosh avlodda atrof-muhitga ongli munosabatni shakllantirishdan iborat. Ekologik tushunchalar o'quvchilarni tabiatni asrab-avaylashga, uni sevishga, unga oqilona munosabatda bo'lishga, o'z maktabi, o'zi yashab turgan oilasi, mahallasi, qishloq va shahrini ozoda saqlashga, uni ko'kalamzorlashtirishga, mevali bog'lar yaratishda

o'z hissalarini qo'shishga, hayvonot dunyosiga g'amxo'rlik qilishga, qo'ying-ki, yer, suv, havoning musaffoligiga erishish misolida atrof-muhitni, butun nabotat dunyosini e'zozlashga qaratilgan".

Bugungi kunda o'quvchilarga ekologik ta'lim-tarbiya berish mas'uliyatli jarayon bo'lib, ularning har bir inson faoliyatini yoshligidan tabiat bilan munosabatlarini tartibga solishga qaratilgan. Shuningdek, ekotizim bilan bog'liq murakkab jarayonlar insoniyat turmush tarzining barcha jabhalarida o'zini salbiy jihatlarini ko'rsatayotganligi sir emas. Albatta, bu jarayon barcha jamiyatshunos olim va pedagoglarning diqqat markazida bo'lgan masala bo'lib, uni har jihatdan tadqiq etgan holda ekologik inqirozni jamiyat sivilizatsiyasiga ta'sirini minimallashtirishga qaratilgandir. Bu esa, o'z navbatida o'quvchilarga ekologik ta'lim-tarbiyani berish bilan birga uning ekologik madaniyatini shakllantirishni ham taqozo etadi.

Ekologik tushuncha yosh avloddan, umuman, insondan tabiat boyliklaridan oqilona foydalanish bilan birga vaziyatni sog'lomlashtirish, ekologik xavfsizlikni ta'minlashni, inson va tabiat o'rtasidagi uyg'un munosabatlarga oid milliy va umumbashariy tajribalarni o'rganishni va hayotga tadqiq qilishni, tabiatning yanada go'zallashuvi, gullab-yashnashi uchun hissa qo'shishini taqozo etadi. Bu faoliyat debochasi esa, bolalikdan boshlanadi[7]. Darhaqiqat, boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda O'rta Osiyo mutafakkirlarining qarashlaridan foydalanish uzluksiz, izchil va tizimli amalga oshirilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan ekologik bilimlarni o'rganishga nisbatan qiziqish yuzaga keladi. Bir so'z bilan aytganda tabiat bilan muloqotda axloq normalariga tayangan holda yondashuvni tavsiya etgan.

Sharq madaniyatida tabiat qiymati inson qadriyatidan ustun turadi. Insonning ichki va tashqi faoliyati tabiatga moslashishni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, o'z-o'zini tarbiyalash, irodasini boshqarish, emotsiyalarga berilmaslik, oqillik va donolikni tafakkur etish va o'zini tutishga qaratilgan. Inson bu yerda uning tabiatdan ajratilgan maxsus komponenti sifatida qabul qilinmaydi, aksincha uning bir bo'lami va rivojlantiruvchi omil sifatida singdirilgan. Tadqiqotchilar inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning tubdan o'zgarishini inson ishlab chiqaruvchiga aylanib, tabiiy muhitni o'zgartirish mumkinligini anglagan neolit inqilobi bilan bog'lashedi. Jumladan, K.Yaspers odamlar ongida katta ta'sirga ega bo'lgan ijtimoiylashuv va yagona madaniy tarixiy jarayon uchun poydevor yaratgan, olamga mifologik va sehrli munosabatni chegaralovchi va ratsionalistik yondashuvni ya'ni (miloddan avvalgi VIII-III asrlar) inson tabiiy muhitga ongli va aniq qarshilik jarayoni keltiradi" [6].

Keyingi bosqichda "qishloq xo'jaligining asta-sekinlik bilan o'sishi, hunarmandchilikning rivojlanishi, oddiy tovar ishlab chiqarishning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan holda, sanoat inqilobining ilmiy-texnik taraqqiyoti, texnogen sivilizatsiyaning bosqichma-bosqich shakllanishi oqibatida insonning texnikaviy tafakkur kuchi tabiat kuchlaridan ustun kelishga olib kelgan holda ushbu taraqqiyot natijasi o'laroq inson o'zini – o'zi yo'q qilish jarayoniga ham yo'l ochdi" [3].

Mazkur jarayonlarning oldini olish maqsadida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik tafakkurni shakllantirishda O'rta Osiyo mutafakkirlari merosidan foydalanish va amalga oshirishning tashkiliy va ilmiy-uslubiy jihatlarini 33 zamonaviy ta'lim texnologiyalariga muvofiq tarzda ishlab chiqishni taqozo etmoqda. Insonning kuch va qobiliyatlarini tahlil etganda, u uchga bo'linadi: jismoniy, aqliy, axloqiy. Shunga binoan, insonning bu kuch-qobiliyatlarining taraqqiyoti, yuksalishini ta'min etadigan tarbiya ham uch qismga ajraladi, bular badan tarbiyasi, aql tarbiyasi, axloq tarbiyasidir. Shved olimi Karl Linney XVIII asrning birinchi yarmida hayvonlar va o'simliklarning taksonomik tizimini yaratgan bo'lib ushbu tamoyil bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. J.L.Byuffon "Tabiiy tarix" nomli asarida iqlimning hayvon organizmlariga ta'siri batafsil yoritgan, J.B.Lamark tashqi sharoitlarning hayvonlar va o'simliklar evolutsiyasidagi ahamiyatiga e'tiborni qaratgan, Alfons De-Kandol esa, "Botanika

geografiyasi" nomli asarida abiotik omillarning o'simlik organizmlariga ta'sirini tavsiflagan.

Ekologik ta'lim-tarbiyaning mohiyati, g'oyaviy mazmuni, uning qonuniyatlari, samaradorlik shartlari, ekologik ta'lim-tarbiya mezonining falsafiy va madaniy kontekstini samaradorlik omillari orqali ishlab chiqish kun tartibidagi masalalardan biri bo'lib qolmoqda. "Ekologik ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy innovatsion yondashuv tizimi joriy etilsa, insoniyat tabiat, atrof-muhit va kosmos bilan obyektiv zarur darajadagi aloqadorlikka erishish va o'zaro uyg'unlikni shakllantirish mumkin. Tabiat bilan uyg'un yashash, inson uning bir bo'lami, degan tushuncha va gumanistik g'oyalarni singdiruvchi ta'limning dasturiy tizimi bugungi kunda o'zini oqlamayotgandek, nazarimizda. Tabiiy resurslar haqidagi noto'g'ri tushunchalarning paydo bo'lganligi, tugab-bitmas manba degan yondashuvni ustunlik qilishi va tabiiy elementlarning odamga xayolan bo'sundirishga bo'lgan intilishning hali ham barham topmaganligi ekologik muvozanatni buzishga, ekotizimlarni yo'q qilishga asos bo'lib qolmoqda. Biror kishining ekologik ongni shakllantirish uchun, insonning qarashlari va g'oyalarini butunlay qayta qurish zarur, chunki u o'zlashtirgan ekologik me'yorlar bir vaqtning o'zida uning tabiatga nisbatan xattiharakatlarining me'yorlariga aylanadi".

Bugungi kunda ekologik muammo nafaqat atrof-muhitni ifloslanishdan saqlash nuqtayi nazaridan kelib chiqadi, balki u bilan ongli ravishda rivojlanayotgan o'zaro aloqada bo'lgan tabiatga tabiiy ta'sirning oldini olish muammosi ham kun tartibidagi masalaga aylandi. Ushbu o'zaro ta'sir har bir insonda ekologik ong va ekologik madaniyatning yetarli darajasiga ega bo'lgan taqdiridagina amalga oshiriladi hamda uning shakllanishi bolalikdan boshlanadi va 35 butun hayot davomida ta'sir kuchiga ega bo'ladi. Ekologik ong tabiiy mavjudotning bir qismi sifatida aks etishi bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy va individual ong doirasini anglatadi. E.V.Girusov ekologik ongni jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlar muammolarini o'ziga xos ijtimoiy va tabiiy imkoniyatlarga mos ravishda ularni optimal yechish nuqtayi nazaridan aks ettiruvchi qarashlar, nazariyalar va hissiyotlar majmuasi" deb ta'kidlaydi.

Mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish esa, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ularidan qay darajada xabardorliklari hamda dars jarayonida ularni qo'llay olishlariga bog'liqdir. Albatta, bu jarayonlarni tashkil etish uchun ma'lum bir shart-sharoit va mavjud huquqiy asos hamda faol harakat amalga oshirilishi talab etiladi. Shu nuqtayi nazardan olib qaraydigan bo'lsak umumta'lim muassasalarining jamoat va davlat ekologik tashkilotlari bilan o'zaro aloqalarining amaliy imkoniyatlarini kengaytirish borasida har tomonlama tashkiliy va tarbiyaviy ishlarni samarali yo'lga qo'yish, uning uzluksiz ishlash mexanizmini yaratish lozim [2].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik tafakkurni shakllantirishda O'rta Osiyo mutafakkirlari merosidan foydalanishda "motivatsiya va ijodiy faoliyat orqali ularning shaxsiy fazilatlarini shakllantirish, shuningdek, tabiat hodisalari o'rtasida sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish, tabiatni his qilish qobiliyatini rivojlantirish, ekologik bilimlarni shakllantirish va bunyodkorlik hissini qaror toptirish hamda tabiiy hodisalarni tahlil qilish va oqibatlarini umumlashtirishdan iborat". Atrof-muhitni rivojlantirish samaradorligini oshirish texnologiyalaridan biri bu kognitiv materialni to'g'ri tanlay olishi va amaliyotda qo'llashdir. Ishning ta'lim-tarbiya bilan bog'liqligi hamda ishlab chiqarish sohasidan farqlanuvchi jihatini hisobga olgan holda asoslash va hududiy ekotizimni barqarorlashtirishga xizmat qiladigan ekologik loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida iqtidorli o'quvchilarni jalb etish maqsadga muvofiq sanaladi[5].

Xulosa. Xulosa o'rinda aytish mumkinki, O'rta Osiyo mutafakkirlarining ekologiyaga oid meroslarini o'rganish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatni avaylab asrash, tabiiy resurslarni kelajak avlodlarga yetkazish zarurligi haqidagi tushunchalar shakllanadi. Inson tomonidan olam va uning mavjudligi asoslarini bilishda ilm-fan hal etuvchi omil hisoblanadi. Bu fikrlarda dialektik rivojlanish qonunlarining falsafiy bayoni o'z ifodasini topgan.

1. Zebiniso Abdunazarova. (2024). Developing The Opportunities Of Forming Students' Ecological Thinking In The Teaching Of Natural Sciences. World Bulletin Of Social Sciences, 32, 80-83.
2. Abdunazarova Zebiniso Khudoyshekurovna, & Kasimov Shavkat Urolovich.(2022). Main Tasks Of Moral Education And The Role Of Youth InLife. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(4), 547-551.
3. Zebiniso Abdunazarova. (2024). Developing The Opportunities OfForming Students' Ecological Thinking In The Teaching Of Natural Sciences. World Bulletin Of Social Sciences, 32, 80-83.
4. Zebiniso Abdunazarova. (2023). Formation Of The Components Of Ecological Thinking In Primary Class Students. Emergent: Journal Of Educational Discoveries And Lifelong Learning (Ejedl), 4(07), 4-9.
5. Абдуназарова Зебинисо Формирование ЭкологическогоМышления У Учащихся Начальных Классов "Экономика Исоциум" 11(114) 2023
6. Abdunazarova, Z. (2024). Developing The Opportunities Of Forming Students'ecological Thinking In The Teaching Of Natural Sciences. World Bulletin Of Social Sciences, 32, 80-83.
7. Абдуназарова, З. Х. (2024). Tabiiy Fanlarni O 'Qitishda O 'Qovchilar Ekologik Tafakkurini Shakllantirishning O 'Ziga Xos Xususiyatlari. Inter Education & Global Study, (3 (1)), 123-129.